

Јелена Н. Божиловић¹
Јелена С. Петковић²
Универзитет у Нишу,
Филозофски факултет,
Департман за социологију
Ниш (Србија)

316.4:[616.98:578.834(497.11-21)
316.334.56

Оригинални научни рад

Примљен 20/07/2020

Измењен 13/08/2020

Прихваћен 15/08/2020

doi: [10.5937/socpreg54-27603](https://doi.org/10.5937/socpreg54-27603)

СОЦИОУРБАНИ АСПЕКТИ ПАНДЕМИЈСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ³

Сажетак: Рад је посвећен разматрању градова из социоеколошке перспективе, са становишта здравља и квалитета живота од времена прве индустријализације, закључно са актуелном друштвеном кризом. Промишљање везе између здравља и живота у граду у савременој друштвеној теорији резултовало је новим конструктивним концептима града, те неке идеје таквих концепата у новонасталој ситуацији могу бити смернице за развој градова будућности. Други сегмент рада заснива се на анализи одабраних резултата ширег емпиријског истраживања, реализованог 2020. године, анонимним онлајн анкетавањем, применом компаративно-аналитичког и статистичког метода. Представљени су ставови испитаника о квалитету живота у граду и селу у време пандемије, који генерално показују да, упркос томе што испитаници село процењују позитивније у односу на град, не доминира став испитаника у вези с тим да ће искуство са пандемијом људе убудуће окренути животу изван градова.

Кључне речи: град, пандемија, здрав град, село, урбано планирање

Увод

Овај век је век урбане цивилизације и први пут у историји дешава се да је број становника у градовима надмашио број становника који живи на селу, док процене указују на то да се до 2050. године може очекивати да чак две трећине светске популације буде настањено у градовима. Због таквих околности Светска здравствена организација (СЗО) урбанизацију сагледава као један од процеса који се мора пратити и контролисати, будући да представља социјалну чињеницу која има велики

¹ jelena.bozilovic@filfak.ni.ac.rs

² jelena.petkovic@filfak.ni.ac.rs

³ Рад је настао у оквиру интерног пројекта „Корак ка професионализацији социологије: анализа потреба за професијом 2”, који реализује Департман за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

утицај на здравље популације. Међутим, оно што нас данас наводи на преиспитивање постојећих образаца живота и промишљање тога како бисмо могли уредити друштво и градове, тако да они постану места здравља и благодата, јесте пандемија вируса корона. Овај рад обрађује неке друштвене и урбане аспекте пандемијске кризе, ослањајући се на расположиве податке о градовима у току пандемије у свету. У првом делу рада приказане су претежно негативне представе о граду које имају корене у доба прве индустријализације и које су једним делом опстале и данас, али се такође указује и на то да данас управо градови могу бити генератори промена и промовисања здравих животних стилова. Други сегмент рада посвећен је приказу издвојених резултата ширег емпиријског истраживања и анализи ставова грађана Србије који се односе на перцепцију квалитета живота, животних и развојних шанси у различитим типовима насеља у Србији, а у вези са изазовима које собом доноси тренутна пандемија.

Градови, здравље и квалитет живота

Током протеклих месеци у јавности се појавио дискурс који пандемију повезује са градовима, те градове етикетира као места која су одговорна за њено избијање и убрзано ширење. Својеврсна „демонизација” градова није нова појава, већ има корене у XIX веку и проистиче из уверења да су индустријализација и урбанизација процеси који остављају последице на душу, ум и тело, односно имају негативан утицај на здравље и морал људи. Такво гледиште није било неутемељено ако се имају у виду услови живота у првим индустријским градовима, а једна од најупечатљивих социолошких студија која сликовито описује деветнаестовековни урбани амбијент је Енгелсово (Engels) дело „Положај радничке класе у Енглеској”. Куће поцрнеле од дима, некалдрмисане, блатњаве улице пуне отпадака, пренасељеност котица, недостатак светлости, живот у подрумским просторијама, као и алкохолизам, просјачење, крађе, заразне болести (тифус, колера, шарлах) и висока стопа смртности сведоче о дубокој друштвеној и урбаној кризи Манчестера и других индустријских градова, као и моралном посрнућу друштва (Engels, 2018). Склањајући поглед од беде живота радничке класе и свих непријатности урбане свакодневице, средња класа почиње да се повлачи у предграђа, окружујући се природом, вртовима, шумама и воћњацима, а такво повлачење праћено је идеолошким уверењима тога доба. Евангелизам, санитаризам, романтизам, морални енваиromентализам и анархизам, неке су од идеологија које су се темељиле на оквирима супротности урбано-рурално, и то тако да је све оно што се повезивало са градским начином живота етикетирано као лоше, док је живот на селу и у предграђу бојен пасторалним и идиличним представама.⁴

Иако се већ крајем XIX и током XX века ситуација у градовима развијених земаља значајно поправила по питању квалитета живота, чини се да бацање кривице на градове никада није сасвим престало. Тако се данас градови сматрају

⁴ Хигијенски услови живота и чистоћа тела повезивани су са моралном чистотом (Jaffe, 2013; Kling, 2020), па је одлазак виших класа у предграђа био не само бег од зараза већ културни чин конзервативне елите која је трагала за врлином.

одговорним за изазивање климатских промена и виде као место у коме се формирају животни стилови и навике које нарушавају животну средину, али и здравље људи. И у контексту пандемије корона вируса, већ у првим данима, она се почела повезивати са градовима, а фактор који се највише издвојио као доминантна особина градова за коју се сматра да доприноси брзом ширењу инфекције јесте густина насељености. Наведена тврдња није неоснована, будући да се може уочити да велики светски градови у којима је фреквентност људи висока спадају у такве градове. Пре свега су то она места која су велике туристичке дестинације, попут Лондона и Њујорка, али су то и индустријски градови, као места транспорта робе и снабдевања, као што је Вухан, или су то градови северне Италије (Florida, 2020a). Показало се и то да мањи градови или села (одмаралишта) која су туристичке атракције такође лако могу постати жаришта епидемије због велике посећености и броја становника/посетилаца који у њима циркулишу. Такве чињенице упућују на закључак да величина насеља није нужно повезана са ширењем вируса, али да густина становништва може бити важан фактор.⁵ Ипак, Ричард Флорида (Florida) иде у дубљу анализу и тврди да густина насељености сама по себи није фактор који доприноси стопи заражавања и смртности, већ наводи да се ради о *врџи* густине насељености, па се по овом аутору показује да се богатија густо насељена суседства успешније носе са епидемијом корона вируса од оних сиромашних. Наиме, припадници виших слојева живе у већим кућама где могу постићи физичку дистанцу, мање их је јер у једној кући не живи више генерација, не морају ићи у продавницу јер могу платити доставу намирница, а осим тога и раде посао од куће. Ове и друге предности ускраћене су сиромашним заједницама, што их чини далеко рањивијим у овој тешкој ситуацији (Florida, 2020a). Друштвени аспект пандемије корона вируса очекивано је, дакле, показао да социјалне неједнакости утичу на ризик од оболевања, а самим тим и од смрти. Основне препоруке СЗО које се односе на останак код куће, физичко дистанцирање и прање руку, за неке друштвене слојеве делују врло једноставно, међутим за ниже слојеве представљају велики изазов. Лоши стамбени и хигијенски услови живота, сиромаштво, хронична незапосленост или губитак посла услед пратеће економске кризе, али и непоседовање елементарних ресурса за школовање деце путем интернета, само су неки од проблема са којима су се сиромашни грађани суочили већ у првим данима пандемије. Ризицима од оболевања посебно су изложени они слојеви који живе у предграђима великих градова земаља у којима је урбанизација најбржа, а то су градови Африке и Азије. За разлику од XIX века када су предграђа била идиличне средине које су симболизовале добро здравље и моралну чистоту, предграђа земаља у развоју представљају супротност таквој слици и углавном их насељавају угрожене друштвене групе, било да се ради о неформалним насељима домицилног становништва или избегличким камповима. Велика густина насељености, непостојање планске изградње и елементарне комуналне инфраструктуре која би гарантовала хигијенске услове живота стварају велики ризик од инфекција. Утврђено је да су SARS и ебола поникли управо у

⁵ Показује се да су неки велики светски градови, попут Хонг Конга, Сеула или Сингапура прошли без већих последица, док су, с друге стране, нека мања места у САД (у државама Џорџија и Луизијана) имала сличну епидемијску кризу као и Њујорк (Steuterville, 2020).

неформалним насељима пре него што су се проширили на градове, док је тим истраживача из Канаде и Велике Британије, радећи на истраживању о повезаности убрзане урбанизације и заразних болести, закључио да су зоонозе (инфекције које се преносе са животиња на људе) чешће у предграђима и неформалним насељима него у граду (Connolly, Keil & Ali, 2020).

Стога је важно нагласити значај друштвених фактора као детерминанте здравља и благостања људи, било да се ради о факторима на макро нивоу (попут квалитета здравственог система једне земље) или оним у микродруштвеној средини (хигијенски услови живота, квалитет становања, комунална инфраструктура и сл.) (Naylor & Buck, 2018). Како аутори Нејлор (Naylor) и Бак (Buck) тврде, већина мера локалних власти, које саме по себи не представљају здравствене мере (попут, рецимо, урбаног планирања и урбаног дизајна), утиче на аспекте здравља и квалитет живота људи у граду (Naylor & Buck, 2018, str. 9).⁶ Тако се, на пример, у другој половини XIX века показало да урбано планирање може бити „лек”, када су захваљујући идејама урбаних планера унете одређене промене у урбане системе индустријских градова (рецимо, одвајање индустријске од резиденцијалне зоне, изградња комуналне инфраструктуре, оснивање нових здравствених тела и градских завода под налетом колере, итд.) које су се, потом, одразиле на пораст хигијене у граду, а затим и на поправљање физичког и менталног здравља становника.⁷

Промишљање везе између здравља и живота у граду у савременој друштвеној теорији резултовало је новим конструктивним концептима града. Основне идеје таквих концепата у новонасталој ситуацији наново се валоризују и могу бити смернице за развој градова будућности, те ћемо овде укратко представити неке од њих. Концепт *здраве града* јесте један од оних за који се залаже СЗО, одређујући га, између осталог, не као производ већ као процес, наглашавајући тиме перманентан рад на побољшању хигијенских и социјалних услова живота. Дакле, здрав град је онај у коме се активно поспешују физичко и социјално окружење и јачају ресурси заједнице који грађанима омогућавају квалитетан и здрав живот (WHO, 2020).⁸ У том контексту посебно треба истакнути улогу градских паркова и зелених површина, чији је значај препознат приликом покушаја превазилажења социоколошке кризе у индустријском граду, и то кроз планску рурализацију градова која је имала за

⁶ СЗО перципира децентрализацију установа (нарочито здравствених) кроз урбано планирање (њихова близина и доступност) као важан корак у превазилажењу колективних епидемијских изазова. Међутим, захтева се и врста политичке децентрализације која се односи на већу аутономију у управљању ситуацијом на локалном нивоу у односу на државни ниво, јер је, на пример, епидемија корона вируса показала да нису сви региони и градови погођени епидемијом у истој мери и на исти начин, и да је потребно доносити специфичне, локалне противепидемијске мере. Сходно томе, процењује се да је у циљу бржих подухвата и ефикаснијег управљања ситуацијом неопходно јачати институцију градоначелника (WHO, 2016; Naylor & Buck, 2018).

⁷ Показатељ за побољшање хигијенских услова живота након седамдесетих година XIX века, Мамфорд (Mumford) између осталог види и у паду стопе смртности новорођенчади (Mumford, 2010, str. 481).

⁸ Рад на примени идеја овог концепта важан је ако се има у виду да само један од 10 градова у свету испуњава стандард чистог ваздуха.

циљ да градски живот учини здравијим. У ситуацији у којој се глобално друштво налази данас, где се захтева физичко дистанцирање и смањује могућност за одлазак на одмор/путовање, градски паркови и друге зелене површине постају императив више него раније. Као елементи природе у градском амбијенту, паркови пружају могућност за рекреацију и физичку активност, али је њихово благотворно дејство значајно и са становишта емоционалног и менталног здравља људи, оних аспеката здравља који су у ситуацији пандемије нарочито нарушени. Треба истакнути и то да је важно да паркови буду доступни, што значи да их буде више и да буду заступљени у сваком суседству, као и да се до њих може стићи за не више од 10 минута хода.⁹ Осим тога, важно је и њихово одржавање, а позитивни примери из праксе показују да у акције обнове зелених површина локалне власти могу укључити и саме грађане, као што их могу и охрабривати да сами започну процес урбаног вртларства, односно изградње или обнове башти у својим двориштима или на крововима зграда (Rubić, Gulin Zrnić, 2016).

Да би се смањила емисија штетних гасова и подстакла физичка активност људи (пре свега пешачење), постулира се захтев за *комјакџним њагом*, уређеним тако да његова суседства буду опремљена што већим бројем социјалних услуга, продавница и паркова, како би се до њих могло стићи пешице (без употребе моторног возила). Нека истраживања указала су на везу између близине пијаца (маркета) и здравих животних навика, па је утврђено да се у оним градовима где нема тржнице у близини, становници у мањој мери хране свежим намирницама, али такође и мање пешаче, јер куповину могу обавити само превозом (Giles-Corti i dr. 2016, str. 2918). Осим тога, компактни град и сваки урбани дизајн који подстиче пешачење доприноси сусретању, интеракцији и већој комуникацији међу људима. Ово има низ позитивних последица јер потенцијално представља фактор кохезије у заједници, али има утицаја и на смањење социјалне изолације и на боље ментално здравље. На сличним постулатима почива и *еџички њаг*. Ради се о еластичном концепту који се фундаира на низу идеја, попут тога да градски простор треба да буде такав да човека посматра у целини са природом, па отуд проистиче и нарочити морални захтев за бригу о животној средини (UN, 2016; Barrett, 2016; Sennet, 2018).

Пандемијска ситуација истакла је значај технологије и дигиталних пракси, а *џаментни њаг* као тренд урбаног развоја перципира се као онај чији би механизми могли допринети здравијем животу у урбаној средини. Као што је идеја о санитарном граду покренула низ акција и инфраструктурних побољшања које су модерни град у другој половини XIX века учиниле бољим местом за живот, тако се данас сматра да тзв. паметна урбанизација може бити усмерена ка креирању здравог животног стила. Чини се да међу земљама у овом подухвату предњачи Јапан, а интересантан пример је град Кашиваноха,¹⁰ који се сматра пиониром здравствених стратегија кроз *smart city* пројекат (Trencher & Karvonen, 2019). У овом граду креиран је својејерсни

⁹ Види организацију „The Trust for Public Land”: <https://www.tpl.org/10minutewalk>.

¹⁰ Ради се о паметном граду који се налази унутар јапанског града Кашива. Његови становници су углавном богатији грађани средње класе који су у пензији, али и породице млађих људи, такође више средње класе. Број становника овог града расте и очекује се да до 2030. године премаше 30.000 (Trencher & Karvonen, 2019).

концепт живота који се базира на промоцији здравих навика, што укључује афирмисање пешачења, смањење буке, редукацију емисије угљеничних гасова, енергетску ефикасност и низ социјалних активности које промовишу здравље. У основи, градска здравствена политика базира се на научно заснованом промовисању здравља, превенирању болести и продужавању живота кроз организоване активности заједнице, и концентрише се на три области: пешачење, здрава исхрана и друштвени догађаји (предавања и консултације са стручњацима у области здравља и паметних технологија). Такође, градске власти грађанима обезбеђују различите паметне геџете који су лаки и које могу свакодневно носити са собом, а који омогућавају праћење физичке активности и разних аспеката здравственог стања појединца. Основни циљ је истакнути хуману димензију урбаног живота, живот учинити здравим и квалитетним, али и смањити притисак на државу и државне издатке за лечење грађана. Неки сматрају да би пример града Кашиваноха, који се, дакле, заснива на синтези технологије и здравља, могао бити позитиван образац развоја градова будућности, а Клаус (Klaus) закључује да би дигитализација могла бити главна санитарна мера савременог доба (Klaus, 2020).

Поједини социоурбани аспекти пандемије у Србији

С обзиром на то да је друштвено стање изазвано пандемијом релативно ново, те траје неколико месеци, истраживање које смо спровели не може се у већој мери ослонити на нека друга социолошка истраживања овог типа, јер таквих у тренутку писања овог рада још увек нема. Претпоставка је да ће социолошких истраживања о урбаним променама и последицама које изазива пандемија у будућности бити све више, што ће омогућити развијање чвршћих концептуалних оквира, као и компарацију добијених података на глобалном нивоу. Стога смо у истраживању које смо спровели били вођени доминантном идејом представљеном у првом сегменту рада, а то је да се сеоска средина, у погледу квалитета живота, животних и развојних шанси, позитивније процењује од градске и да се такав став нарочито може појачати у кризним ситуацијама, попут пандемијске, што може бити основа потенцијалне дезурбанизације, али и основа за креирање нових модела урбаног планирања у Србији.

Метод истраживања

У овом раду приказани су одабрани прелиминарни резултати ширег емпиријског истраживања, које је спровела група истраживача Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу у сарадњи са Српским социолошким друштвом, под називом „Социолошко истраживање промена у друштвеном животу грађана Србије у доба пандемије”. Основни задатак истраживања био је да се утврди како пандемија изазвана корона вирусом (SARS-CoV-2) утиче на социјални аспект живота грађана Србије, како мења њихове свакодневне навике и праксе, као и ставове према различитим питањима (начин рада/пословања, провођење времена, одржавање социјалних контаката, породични живот, културне активности, ставови према здрављу, квалитету живота у граду и селу, еколошким

питањима и слично). Један од главних циљева овог социолошког истраживања јесте да се израде смернице и препоруке за превазилажење друштвене кризе настале услед пандемије и њених последица.

Ради се о квантитативном социолошком истраживању обављеном на интернету, које је засновано на комплементарности дескриптивног и експланаторног социолошког приступа, применом компаративно-аналитичког и статистичког метода. Овде приказани и интерпретирани подаци прикупљени су анонимним онлајн анкетирањем у периоду од 23. априла до 13. јуна 2020. године. Као основни инструмент истраживања коришћен је упитник, који је дељен путем мејла и друштвених мрежа са више тачака приступа (доступан је путем следећег линка: <https://forms.gle/gKbMkffHkvMkvvF6>). Упитник је садржао питања у различитим модалитетима – од дихотомних, преко скала ставова и рангирања, до оних комбинованих са отвореним додатним питањем. Подаци су обрађени применом SPSS програма за статистичку анализу података. У раду је коришћена дескриптивна статистика, одређивање основних статистичких показатеља (дистрибуције фреквенција), као и корелациона анализа, при чему је статистичка значајност разлика између појединих скупова испитаника, а с обзиром на присутност појединих обележја, тестирана помоћу HI -квадрат теста. Узорак је обухватио 602 пунолетна грађана Србије, интернет корисника који су били мотивисани да учествују у истраживању (будући да они не представљају репрезентативни узорак опште популације, ограничена је могућност генерализације добијених резултата). У узорку су презаступљене особе женског пола, високообразовани испитаници и они који су пре избијања пандемије живели у градовима. Такође, најзаступљенији су раносредовечни и млађи испитаници, запослени у државном сектору и они који, дугорочно посматрано, немају никаквих здравствених тегоба. Најмање заступљени у узорку су најстарији испитаници који имају 65 или више година и они са завршеном основном школом, који су уједно и најмање заступљени међу корисницима интернета, домаћице/ни и ученици/це, као и они испитаници који имају трајно здравствено оштећење/инвалидитет. Структура узорка према издвојеним социодемографским карактеристикама може се видети у [Табели 1](#)

Овде приказани прелиминарни резултати истраживања обухватили су ставове испитаника према квалитету живота, животним и развојним шансама у граду и селу у време пандемије. У складу са постављеним предметом, циљевима и задацима истраживања, тестиране су следеће хипотезе: 1. У контексту пандемије, испитаници село процењују позитивније у односу на град, одређујући га као место које пружа више могућности за провођење слободног времена, које је безбедније (сигурније) за живот, али и као место веће солидарности међу људима; 2. Током пандемије, један део становника градова преселио се на село или у приградска насеља; 3. Пандемијска ситуација код грађана је створила уверење да ће се у будућности урбанизација смањити и да ће се живот људи у већој мери окренути ка селу. Будући да је прикупљање података у оквиру овог пионирског социолошког истраживања у нас још увек у току и да ће база података садржати мноштво информација, очекујемо да се након комплекснијих анализа добију детаљнији увиди у промене у друштвеном животу грађана Србије у доба пандемије, као и у истраживачки проблем који смо овом приликом представили.

Приказ и интерпретација података

Најпре нас је интересовало да утврдимо како испитаници процењују села, градове и њихову будућност. Позитивна представа о селу као месту природне лепоте, мира, здравог живота, моралне чистоте и друштвене солидарности превладава код већине испитаника [Табела 2], чиме је потврђена почетна хипотеза. Идиличне визије села одржале су се до данас. Таква перцепција додатно се појачава у новонасталој ситуацији, где испитаници село виде као безбедније (здравије) место за живот, које у ванредном стању пружа више могућности за боравак на отвореном, па тиме и садржајније провођење слободног времена у односу на град. Међу испитаницима доминира став да село током пандемије омогућава већу сарадљивост, солидарност, разумевање и узајамну помоћ грађана (65,9%). Са оваквом тврдњом најсагласнији су најстарији испитаници (72,2%), што се донекле може сматрати очекиваним јер припадају генерацијама које у великој мери потичу са села или су имали више контаката са селом у односу на остале, млађе испитанике. Таква гледишта, међутим, нису сасвим основана, јер се показало да се у кризним ситуацијама, попут ове у којој се свет нашао, солидарност међу грађанима исказала на више нивоа. Иако су физичка изолација и смањена могућност излажења из стана били основни недостаци живота у граду током ванредног стања (чиме су неоправдано најпогођенији били грађани старији од 65 година), комшијска солидарност (нарочито она млађих према старијима), помоћ припадника војске, па и организована помоћ од стране општина и месних заједница, показале су се као важни механизми друштвене кохезије, нарочито унутар градова.

Такође, желели смо да проверимо да ли је истинита претпоставка да је један део становника градова напустио своје домове и привремено се одселио изван градова – на село или у предграђе. Таква хипотеза чинила се логичном због више фактора који у тренутној ситуацији селу дају предност у односу на град, од којих су неки: мања густина насељености која смањује могућност ширења вируса, свежији ваздух и више могућности за боравак на отвореном простору, више могућности за садржајно провођење слободног времена на отвореном и лакша доступност прехранбених производа. Истраживање је показало да су наведене претпоставке биле оправдане, те да је одређени проценат људи због нарушеног осећаја сигурности и карантина напустио градове као примарна места у којима живи. [Табела 3] показује да је један део испитаника (7,8%) навео да се за време пандемије преселио из града на село или у предграђе. Иако овај налаз указује на чињеницу да се људи осећају сигурније у природном окружењу и да сеоски живот повезују са здрављем, што последично утиче на одлуку о миграцији ка селу или предграђу, проценат испитаника који се изместио из града за време пандемије није тако велики да би се ова појава могла сматрати масовном. Такође, истраживање показује и то да највећи проценат испитаника који је за време пандемије напустио градове припада млађој генерацији (од 18 до 24 године живота). Већина њих су студенти, па се може претпоставити да су се од увођења ванредног стања многи од њих враћали кућама или одлазили код рођака ван града, будући да су своје студије настављали преко интернета, који је данас доступан путем мобилних телефона, као и у приградским и многим сеоским насељима у Србији. Код осталих старосних категорија показује се да су у највећем проценту за време пандемије живели у граду, али је дискрепанција у односу на проценат оних који живе на селу из исте старосне категорије мања [Табела 3].

Иако се током протеклих месеци могло приметити да се број становника у градовима услед пандемије смањило, будући да су они грађани који су били у могућности отишли на село или у предграђа, рурализација друштва и пражњење градова није тренд који би могао добити веће и трајније размере. Бројни историјски примери показују да су градови „преживели” многе цивилизацијске кризе, попут разорних ратова, економских крахова, земљотреса и епидемија. Иако су такве кризе превасходно биле урбане кризе, имале су привремени карактер. Процес урбанизације никада није заустављен, а градови су се сваки пут успешно опорављали и настављали свој развој (Florida, 2020b). Отпорност градова и њихова способност за прилагођавање новонасталим околностима, сведочи да они не престају бити магнет за људе, што потврђују и нека скорашња истраживања. Једно такво, спроведено у САД, показује да се у периоду од 2010. године до 2020. године број образованих младих људи (старости између 25 и 34 године) у 52 највећа града САД увећао за 32%, као и да су се они примарно настанили у централним градским зонама. Овај податак подударан је са другим истраживањем које показује да је истој категорији грађана живот у граду привлачан, да они своју будућност виде у граду, као и да се „милиенијалци” осећају најсрећније управо у великим градовима (Patino, 2020; Okulicz-Kozaryn & Valente, 2019).

Упитник који смо користили није садржао истоветна питања, због чега директна компарација са напред наведеним истраживањем није могућа. Ипак, одговори испитаника на питање о будућности села и градова могу пружити занимљиве увиде. Како се показује, највећи број испитаника нема став у погледу тога да ли ће се живот људи у будућности више оријентисати ка селу (36,5%), док сличан проценат сматра да се тако нешто неће догодити (35,2%) (Табела 4). Дакле, без обзира на то што имају позитивну слику о селу, те процењују да је живот у њему безбеднији, садржајнији, да смањује могућност ширења вируса и да се одликује солидарношћу, испитаници ипак у највећој мери остају конфузни у погледу јасног одговора или пак не сматрају да је пандемија почетак краја ере градова. Занимљиво је то што и наше истраживање показује да најмлађи испитаници (од 18 до 24 године старости) предњаче у погледу, условно речено, урбаног оптимизма, односно става да се живот у будућности због пандемије неће оријентисати ка селу (41,8%). Ови подаци одражавају опште трендове развоја младих генерација претежно оријентисаних ка животу у граду услед богатије и вишеслојне социјалне и културне климе и у корелацији су са комплексним чиниоцима одумирања села у Србији.¹¹ Поред младих, и високообразовани испитаници деле исти став, што се може тумачити тиме да

¹¹ Иако се елементи природе и здравља повезују са животом на селу, па се показује да се село перципира као безбедније место за живот у току пандемије, општи друштвени трендови, који укључују пражњење села и велике миграције ка градовима, неизоставни су за разумевање налаза истраживања. Ранија социолошка истраживања показала су да се села у Србији налазе у веома незавидном положају и да су сиромаштво, социјална депривација и социјална искљученост високо заступљени, док су образовне шансе, социјални капитал и културна партиципација сеоског становништва на ниском нивоу (Cvejić, Babović, Petrović, Bogdanov, Vuković, 2010). Имајући у виду комплексност неповољног стања различитих аспеката живота у руралним областима у Србији, не изненађује податак да упркос тренутној кризи, грађани и даље преферирају градове као места за живот.

они претежно већ живе и раде у граду, па из своје перспективе у градовима и виде своју будућност. Са овим су повезани налази истраживања у вези са евентуалном намером испитаника о куповини некретнине изван града. Наиме, највећи проценат грађана, без обзира на измењене околности, не разматра куповину некретнине изван града. Иако се могло очекивати да ће услед опасности од епидемије грађани почети да размишљају о евентуалној дислокацији и напуштању градова ради здравствене сигурности, таква претпоставка није потврђена. Наиме, чак 77,2% испитаника наводи да их пандемија није навела на промишљање о таквој могућности, што наводи на закључак да грађани градове ипак перципирају као места свог живота у будућности. Могуће објашњење за овакав резултат лежи у економској кризи, финансијској и егзистенцијалној несигурности коју актуелна ситуација са собом носи, што последично резултује одлуком грађана да у перспективи не разматрају никаква велика и значајна улагања. Ипак, с друге стране, у тумачењу таквог налаза треба остати отворен, јер се може претпоставити да неки од испитаника већ имају кућу на селу. Осим тога, могуће је да резултати одговора на исто питање данас, неколико месеци касније, не би били истоветни као и у време првог налета короне у Србији. У тренутку када је упитник пуштен у јавност доминирало је уверење да је ширење вируса у Србији под контролом, као и да ће тзв. други талас епидемије бити блажи од првог. Пошто се дате претпоставке (бар до сада) нису показале истинитим, имамо разлога да верујемо да ће се у будућности ставови грађана у погледу животних и резиденцијалних аранжмана мењати.

Закључак

У модерној историји разматрање градова у друштвеној теорији често је било праћено песимизмом, што се делимично може тумачити као производ разочарања у индустријску цивилизацију чији су носиоци били градови. Беда живота радничке класе првих индустријских градова произвела је низ теорија и идеологија које су као супротност граду креирале идиличне представе села и предграђа, а било је и неких практичних и утопијских покушаја да се произведе нова врста насеља која би укинула све недостатке оних постојећих. Ипак, XX век је показао живавост градова и њихову моћ прилагођавања, трансформације, а тиме и доминације, па се потврдио историјски принцип да градови надживљују различите кризе, како оне природне, тако и друштвене. Данас је, међутим, значајно истраживати различите правце могућих реформских путева који би од градова начинили боља места за живот. Такав захтев нарочито проистиче из једне од највећих претећих криза, и то оне која је изазвана климатским променама, али се њој у последњим месецима придружила и глобална здравствена криза. У том погледу, овај рад покушао је да осветли неке урбане аспекте друштвеног живота у Србији током пандемије.

Приказани прелиминарни налази истраживања показали су да, упркос томе што испитаници село процењују позитивније у односу на град и што је један део њих из истих разлога напустио град током првог таласа епидемије у Србији, генерално посматрано испитаници немају јасан став о томе да ли ће искуство са пандемијом утицати на неку врсту дезурбанизације, али је висок проценат и оних који сматрају да се тако нешто неће догодити. Градови се, тиме, од стране анкетираних

грађана и даље виде као места у којима ће и у будућности наставити да пулсира друштвени живот, упркос здравственим ризицима и целокупној друштвеној кризи изазваној пандемијом корона вируса. Сходно наведеним налазима, али и другим истраживањима у свету која потврђују преференцију градова као места за живот у односу на села (превасходно од стране младих), важно је дати одређене препоруке које би поспешиле квалитет живота у граду. Пре свега треба нагласити значај урбаног планирања које, као политика креирања простора, градове може претварати у места која промовишу здраве животне стилове. Пожељно је и да принципи паметних градова буду интегрисани у концепте који од градова стварају здраве средине, а имајући у виду да овакве праксе постоје у свету, треба се са њима ближе упознати и искористити постојећа искуства. Што се тиче Србије, поред наведеног, будућа социјална истраживања која се тичу пандемије требало би да отварају теме попут квалитета становања, посебно социјално угрожених категорија становништва (нарочито ромске популације), али и оне које се тичу могућности практиковања урбаног вртларства и већег укључивања грађана у заједничке еколошке подухвате на нивоу суседства. Оно што је на самом крају неопходно подвући је чињеница да је здравље, између осталог, и социјална категорија, и да је сходно томе улога социолога у конципирању квалитетног животног простора неизоставна, нарочито у процесу осмишљавања идеја за „здрав град“.

Jelena N. Božilović¹
Jelena S. Petković²
University of Niš,
Faculty of Philosophy,
Department of Sociology
Niš (Serbia)

SOCIO-URBAN ASPECTS OF THE PANDEMIC CRISIS IN SERBIA³

(Translation In Extenso)

Abstract: The paper deals with the discussion of cities from a socio-ecological perspective, from the standpoint of health and quality of life from the time of the first industrialisation to the current social crisis. Rethinking the connection between health and life in the city in modern social theory has resulted in new constructive concepts of the city, and some ideas of such concepts in the current situation may be guidelines for the development of cities of the future. The second segment of the paper is based on the analysis of selected results of the broader empirical research conducted in 2020 by anonymous online survey and applying comparative-analytical and statistical methods. The respondents' views on the quality of life in the city and countryside at the time of the pandemic generally show that, despite the fact that the respondents evaluate the countryside more positively than the city, their attitude is such that minority of them agree with the fact that the experience with the pandemic will direct people to life outside cities in the future.

Keywords: city, pandemic, healthy city, countryside, urban planning

Introduction

This century is the century of urban civilisation and, for the first time in history, the number of urban residents has exceeded the number of rural residents, while some estimations indicate that it is reasonable to expect that as many as two thirds of the global population will inhabit cities by 2050. Due to the said circumstances, the World Health Organization (WHO) regards urbanisation as one of the processes which requires monitoring and control since it represents a social fact with a strong impact on the health of population. Nevertheless, the coronavirus pandemic is what today leads us to reconsider the

¹ jelena.bozilovic@filfak.ni.ac.rs

² jelena.petkovic@filfak.ni.ac.rs

³ The paper was completed as part of the internal project *A step towards the professionalization of sociology: the analysis of the needs for the profession 2*, which was realised by the Sociology Department of the Faculty of Philosophy, University in Niš.

current living patterns and reflect on how society and cities could be rearranged in order for them to become the places of health and well-being. This paper deals with certain social and urban aspects of the pandemic crisis, in reliance upon available pandemic-related data about cities worldwide. The first segment of this paper focuses mainly on negative preconceptions about cities, which date back to the times of the first industrialisation, and which have in part survived to date, but it also notes that it is specifically cities that could be the generator of change and promotion of healthy lifestyles. The second segment of the paper mostly deals with presenting the results of the broader empirical research and analysis of Serbian citizens' views with relation to their perception of the quality of life, opportunities in life and development opportunities in various types of settlements in Serbia, all this in connection with challenges brought about by the current pandemic.

Cities, health and quality of life

During the past months, a discourse emerged in public, according to which the pandemic is associated with cities, thereby labelling cities as the places responsible for the outbreak of the pandemic and its intensive spread. Such 'demonisation', after a fashion, of cities is not a recent phenomenon. It took root in the 19th century and arises from the idea that industrialisation and urbanisation are the processes which leave a mark on the soul, mind and body, i.e. have a negative impact on people's health and morals. If we take into account living conditions in the earliest industrial cities, such standpoint was not entirely unfounded, whereas Engels's book *The Condition of the Working Class in England*, one of the most striking sociological studies, provided vivid descriptions of the nineteenth-century urban ambience. Smoke and soot blackened houses, unpaved, muddy streets full of litter and debris, crammed cottages, insufficient light, life in basements and also alcoholism, pauperism, theft, infectious diseases (typhoid, cholera, scarlet fever) and high mortality rates, all of which were indicative of a deep social and urban crisis in Manchester and other industrial cities, as well as moral lapse of society (Engels, 2018). By looking away from the misery of working classes' lives and all the inconveniences of everyday urban life, the middle class began retreating to the suburbs and surrounding themselves by lush landscapes, gardens, woods and orchards. This retreat went hand in hand with ideological beliefs at the time. Evangelism, sanitarianism, romanticism, moral environmentalism and anarchism are some of the ideologies which were based on the framework of the urban-rural dualism, in the way that everything connected with urban lifestyle was labelled as bad, whereas urban and suburban lifestyles were ascribed pastoral and idyllic representations.⁴

Although towards the end of the 19th century and during the 20th century the situation in the cities of developed countries significantly improved in terms of the quality of life, it appears that 'blaming' cities has never fully ceased. Accordingly, cities are held accountable for causing climate change and seen as places in which environmentally damaging lifestyles and habits are created, but also lifestyles which are damaging in terms of human health. Also, in the context of the corona pandemic, it was associated with cities in its early days, while

⁴ Sanitary conditions and the body's cleanliness were associated with moral purity (Jaffe, 2013; Kling, 2020), and accordingly higher classes retreating to the suburbs was not only an escape from contagion, but also a cultural act of conservative elites in pursuit of virtue.

the factor of population density stood out as the cities' predominant feature which is considered conducive to the fast spread of the infection. This claim is manifestly not unfounded since one can notice that the world's largest cities, where the frequency of people is very high, are among such cities. These are primarily the cities which are major tourist destinations, such as London and New York, but there are also industrial cities with extensive transport of goods and supply chains, such as Wuhan (China) or cities in the north of Italy (Florida 2020a). It has transpired that smaller cities or villages (retreats), which are tourist destinations, can also easily become epidemic hotspots due to large flows of visitors and the number of circulating residents/tourists. Such facts lead to the conclusion that the size of a settlement is not necessarily connected with the virus spread, but population density may be an important factor.⁵ However, Richard Florida conducts an in-depth analysis and claims that population density in itself is not a factor which contributes to infection and mortality rates but instead he points out that it is the *type* of population density, so according to this author, it turns out that high-income densely populated neighbourhoods deal with the coronavirus epidemic more successfully than the poor ones. Namely, people belonging to higher classes live in more spacious houses, where they can maintain physical distance, there are fewer residents in such houses, with no multi-generation households, they do not have to go to supermarkets because they can afford to have their groceries delivered and finally, they work from home offices. Poor communities are denied these and other advantages, which makes them far more vulnerable in this difficult situation (Florida, 2020a). It is therefore reasonable to expect that the social aspect of the coronavirus pandemic has demonstrated social inequality as a factor of infection, eventually leading to fatalities. The WHO basic recommendations in relation to staying at home, maintaining physical distance and hand washing may seem simple enough for certain social classes. Nevertheless, these pose a major challenge for lower social classes. Poor housing and sanitation conditions, poverty, chronic unemployment or losses of jobs as a consequence of the pandemic-related financial crisis, as well as the absence of fundamental resources for online education of children, are just some of the problems poor people have faced since the early days of the outbreak. Those social classes living in the suburbs of large cities in the countries where urbanisation is the most intensive, i.e. the cities in Africa and Asia, are especially susceptible to the risk of infection. Unlike the 19th century, when the suburbs were an idyllic setting which symbolised good health and moral purity, suburbs in the developing countries are the complete opposite of such image and are mainly populated by vulnerable social groups, regardless of whether they live in informal settlements of domicile population or in refugee camps. High population density, absence of urban development plans and basic communal infrastructure, which would guarantee living conditions with proper sanitation and hygiene, bear major risk of infection. It has been established that SARS and Ebola originally developed specifically in such informal peri-urban settlements before they spread on to cities. A team of researchers from Canada and Great Britain conducting a study about the relationship between intensive urbanisation and infectious diseases have concluded that zoonoses (infections which

⁵ Apparently, some of the world's large cities, such as Hong Kong, Seoul or Singapore, have not suffered any major consequences while, on the other hand, some smaller cities in the US (in the states of Georgia and Louisiana) have experienced epidemic crises similar to that in New York (Steuteville, 2020).

can be transmitted to humans from animals) are more common in suburbs and informal peri-urban settlements than in cities (Connolly, Keil & Ali, 2020).

Therefore, it is important to point out the significance of social factors as a determinant of health and human well-being, regardless of whether they are macro-level factors (such as the quality of a country's health system) or micro-social environment factors (sanitary living conditions, quality of housing, communal infrastructure, etc.) (Naylor & Buck, 2018). As authors Naylor and Buck maintain, the majority of measures introduced by local authorities, those measures in themselves not being health-related (e.g. urban planning and urban design) have an impact on health-related aspects and quality of living in cities (Naylor & Buck, 2018, p. 9).⁶ In this relation, for example, in the second half of the 19th century, urban planning proved to be a 'cure' when, thanks to urban planners' ideas, certain changes in the urban systems of industrial cities were introduced (such as separating industrial zones from residential ones, building communal infrastructure, establishing new health authorities and town health institutions as a result of the cholera outbreak, etc.), which later resulted in higher sanitation levels in cities and also the improvement of physical and mental health of the population.⁷

Rethinking the connection between health and life in the city in modern social theory has resulted in new constructive concepts of the city. Some fundamental ideas of such concepts in the current situation are subject to re-assessment and may be guidelines for the development of cities of the future and we will therefore briefly present some of them in this paper. The concept of the *healthy city* is one of the concepts advocated by the WHO, which defines it, inter alia, not as a product but rather a process, thus pointing out the continuous work on improving sanitation and social living conditions. So, the healthy city is one that actively improves its physical and social environments and expands the community resources that enable people to have quality and healthy lives (WHO, 2020).⁸ In this context, we should particularly emphasise the role of city parks and green areas, whose importance was recognised when attempts were made at overcoming the socio-environmental crisis in the industrial city, through planned ruralisation of cities, whose objective was to make living in cities healthier. The situation in which global society is currently in, when social distancing is requested and options for vacationing/travel are shrinking, city parks and other green areas have become imperative, much more than this was the case in the past. Being elements of nature in urban ambience, parks offer possibilities for recreation

⁶ The WHO perceives decentralisation of institutions (especially health institutions) through urban planning (their proximity and accessibility) as an important step towards overcoming collective epidemic challenges. However, it is necessary to demand a kind of political decentralisation in terms of stronger autonomy in managing situations locally, versus country-level management, because, for example, the coronavirus epidemic has shown that not all regions and cities are affected by the epidemic to the same extent and in the same manner, and also that it is necessary to take specific, local-level epidemic curbing measures. Accordingly, it is estimated that, for the purpose of prompter responses and more efficient management of situations, it is necessary to strengthen the institution of the mayor (WHO, 2016; Naylor & Buck, 2018).

⁷ According to Mumford, an indicator of improved sanitation in the lives of people after the 1870s is, among other things, reflected in a drop in neonatal mortality rates (Mumford, 2010, p. 481).

⁸ Ensuring that the ideas of this concept are applied is especially important if we bear in mind that only one in 10 cities in the world meets the standards of clean air.

and physical activity but their beneficial effects are also significant in terms of emotional and social health of people, i.e. the aspects of health which have been made particularly vulnerable in the pandemic situation. We should also point out that it is important that parks should be accessible, which means that there should be more of them and that there should be one in every neighbourhood, and also that they should be within walking distance, not more than a ten-minute walk.⁹ Furthermore, the maintenance of parks is also important. Good examples of these practices show that local authorities may involve citizens in the exercise of reviving green spaces and also encourage them to start urban gardening processes themselves by planting or reviving gardens in their own backyards or on apartment block rooftops. (Rubić, Gulin Zrnić, 2016).

In order to reduce greenhouse gas emissions and encourage physical activity of people (mainly walking), the demand for the *compact city* is postulated. The compact city should be designed in a manner ensuring that its neighbourhoods have available as many social services as possible, including stores and parks, all of which could be reached on foot (without the use of a motor vehicle). Some research has indicated that there is a link between the proximity of green markets and healthy life habits, and accordingly it has been determined that in cities where there are no green markets nearby, residents have a fresh-food diet to a lesser extent and they also walk less because they can go grocery shopping only by car (Giles-Corti et al., 2016, p. 2918). Additionally, the compact city and every urban design which encourages walking provides opportunities for socialising, social interaction and more extensive communication among people. This has multiple positive effects because it potentially represents a cohesion factor for the community, but it also has an impact on diminishing social isolation and better mental health. Similar postulates also underlie the *ethical city*. The ethical city is a flexible concept which is founded on a range of ideas, such as the idea that urban space should be such that it considers man as one whole with nature, from which a particular moral requirement arises regarding environmental care (UN, 2016; Barrett, 2016; Sennet, 2018).

The pandemic situation stressed the importance of technology and digital practices, with the *smart city* as a trend in urban development being perceived as the city whose mechanisms may contribute to healthier living in urban environments. As was the case with the sanitary city, the idea which triggered a number of actions and infrastructure improvements thus making the modern city more liveable in the second half of the 19th century, it is today believed that the so-called smart urbanisation may be aimed at creating healthy lifestyles. It appears that Japan is spearheading this endeavour, and an interesting example is the City of Kashiwanoha¹⁰, which is considered a pioneer in the area of health-related strategies with its *smart city* project (Trencher & Karvonen, 2019). This city has created a particular concept of living which is based on the promotion of healthy habits, including the promotion of walking, noise reduction, reduced greenhouse gas emissions, energy efficiency and a whole range of social activities promoting health. Essentially, the city's health

⁹ See The Trust for Public Land organisation: <https://www.tpl.org/10minutewalk>.

¹⁰ This smart city is located within the perimeter of the Japanese city of Kashiwa. Its residents are mainly high-income middle-class retirees but also the families of young married couples, also mainly belonging to the higher middle class. The population of this city is growing, and it is expected that by 2030 it will exceed 30,000 (Trencher & Karvonen, 2019).

policies rely on scientifically-based promotion of health, disease prevention and extending life expectancy by organising the community's activities and focusing on three areas: walking, healthy diet and social events (lectures and consultations with experts in the fields of health and smart technologies). In addition to this, city authorities provide the citizens with various smart gadgets which are extremely light and wearable on a daily basis and which allow the monitoring of physical activity and various aspects of a person's health. The main objective is to emphasise the human dimension of urban living, make living healthy and of high quality, but at the same time to reduce pressures on the state and state-incurred cost of health treatments for citizens. It is considered by some that the example of the City of Kashiwanoha, which is essentially based on a synthesis of technology and health, could be a positive pattern for the development of cities of the future, while Klaus concludes that digitalisation could be the main sanitation measure of modern time (Klaus, 2020).

Some socio-urban aspects of the pandemic in Serbia

Given that the social situation resulting from the pandemic is relatively recent and that it has continued over several months, the research which we have conducted cannot to a greater degree rely on some other research of this type because there is no such research available as yet. It is presumed that in the future there will be more extensive research of urban shifting and consequences resulting from the pandemic, which will allow for the development of stronger conceptual frameworks, and it will also be possible to compare data obtained globally. Therefore, what has guided us in our research is the dominant idea presented in the first segment of this paper, which is that in terms of the quality of life, opportunities in life and quality of life, rural environments are perceived as more appealing than urban environments and that this position may particularly strengthen in crisis situations, such as the pandemic, which may constitute the basis for potential counterurbanisation but also the basis for creating new urban planning models in Serbia.

Research method

This paper presents selected preliminary results of the broader empirical research entitled *Sociological Research into Changes in Serbian Citizens' Social Lives in the Time of the Pandemic*. It was conducted by a group of researchers from the Centre for Sociological Research of the Faculty of Philosophy, University of Niš, in collaboration with the Sociological Society of Serbia. The main objective of the research is to establish how the pandemic caused by the coronavirus (SARS-CoV-2) has impacted the social aspect of Serbian citizens' lives and how it changed their everyday habits and activities, as well as to present views on various issues (manner of working/doing business, spending time, maintaining social contacts, family life, culture-related activities, opinions on health, the quality of urban and rural lives, environmental issues, etc.) One of the major aims of this sociological research is to produce guidelines and recommendations on how to overcome the social crisis resulting from the pandemic and its consequences.

This quantitative sociological research has been released online and is based on the complementarity between descriptive and explanatory sociological approaches, with the application of comparative-analytic and statistical methods. In this paper, we have

presented and interpreted data collected via the anonymous online survey during the period between 23rd April and 13th June 2020. A questionnaire has been used as the main instrument of this research. The questionnaire was distributed via email and social networks from a number of access points (available at the following link: <https://forms.gle/gKbMkfFtHkvMkuvF6>). The questionnaire contains questions in different modalities – ranging from dichotomous questions, attitude scaling and ranking, through to those combined with an additional question: Obtained data have been processed by using the SPSS software for statistical data analysis. The paper uses descriptive statistics, the determination of major statistical indicators (frequency distribution) as well as the correlation analysis, whereby statistical significance between certain groups of the respondents has been tested based on the Chi-square test, taking into account the presence of certain features. The sample includes 602 adult Serbian citizens, specifically internet users who were motivated to participate in the research (given the fact that they do not stand for a representative sample of the general population, the possibility to generalise obtained results is limited). The sample predominantly contains female respondents, respondents with a university degree and respondents who lived in cities before the pandemic outbreak. Additionally, the respondents are predominantly in their early midlife and young adults employed in the public sector and those who, in the long run, have not suffered from any health conditions. The lowest presence in the sample is that of the eldest respondents, aged 65+, and respondents with elementary school education, who are at the same time the least likely to use the internet, along with housewives/stay-at-home husbands and schoolchildren, as well as the respondents with permanently damaged health/disabilities. The sample structure by particular sociodemographic features is shown in [Table 1](#).

The preliminary research results shown in this paper include the respondents' views regarding the quality of life, life and development opportunities in the city or countryside during the pandemic. In line with the established research subject, objectives and tasks, the following hypotheses were tested: 1. In the context of the pandemic, the respondents regard the countryside in a more positive light compared to the city, and recognise the countryside as a place which offers more options for quality spare time, and which is also safer (more secure) to live in, but also as a place of stronger interpersonal solidarity; 2. During the pandemic, a portion of urban residents moved to the countryside or suburban settlements; 3. The pandemic situation has lead the citizens into believing that urbanisation will diminish in the future and that lives will to a large degree turn to the countryside. Because data-collecting within this pioneering sociological research is still ongoing and given the fact that the relevant database will contain a multitude of information, we expect that once complex analyses have been completed, there will be a deeper insight into changes in Serbian citizens' social lives during the pandemic, as well as into the research issues presented on this occasion.

Overview and interpretation of data

What we were primarily interested in was to establish how the respondents perceived the countryside and cities, and their future. A positive image of the countryside as an area of natural beauty, tranquillity, healthy living, moral purity and social solidarity is prevalent among the majority of the respondents ([Table 2](#)), which confirms the original hypothesis.

Idyllic visions of the countryside have survived to date. Such perception is increasingly strengthened by the new situation where the respondents see the countryside as a safer (healthier) place to live in, which during the state of emergency offers more possibilities to spend time outdoors and, accordingly, to spend quality spare time, as opposed to the city. The predominant position among the respondents is that the countryside during the pandemic allows stronger cooperation, solidarity, understanding and mutual assistance of citizens (65.9%). The eldest respondents agree with this statement to the greatest extent (72.2%), which is in part to be expected because they belong to those generations who largely came from the countryside themselves or had more contact with the countryside than other younger respondents. However, such views are not entirely founded because it has been proven that in crisis situations, such as the current one in the world, solidarity among citizens is demonstrated at multiple levels. Although physical isolation and diminished opportunity to leave the house were the main shortcomings of urban living during the state of emergency (which unfairly affected most those senior citizens aged 65+), neighbourhood solidarity (especially demonstrated by the young to the elderly), aid provided by members of the army, and also assistance organised by municipalities and community centres, turned out to be important mechanisms of social cohesion, especially in cities.

Furthermore, we wanted to verify whether the assumption that a portion of urban residents left their homes and temporarily moved outside the cities (to the countryside or suburbs) was true. This hypothesis appeared to be logical for a number of factors which make the countryside more advantageous compared with the city in the current situation. Some of these factors are as follows: lower population density which diminishes the possibility of infection, cleaner air and more opportunities to spend time outdoors and to spend quality spare time outdoors, as well as easier access to food products. The research has shown that the said presumptions were correct and also that a certain percentage of people left cities as their primary residence, as a result of an undermined feeling of safety as well as quarantine. [Table 3](#) shows that one portion of the respondents (7.8%) has answered that they moved from cities to the countryside or suburbs during the pandemic. Although this finding is indicative of the fact that people feel safer in the setting of countryside landscapes and that they associate rural living with health, which consequently leads to the decision to migrate to villages or suburbs, the percentage of the respondents who decamped from cities during the pandemic is not so large for us to be able to consider this phenomenon a large-scale one. Furthermore, the research has shown that the largest percentage of the respondents who left cities during the pandemic belongs to younger generations (aged between 18 and 24). The majority of them are university students, so we may presume that since the declaration of the state of emergency many of them went back to their homes or stayed with their relatives outside cities, because they continued their studies online, with the internet today being accessible from mobile phones, both in suburban and many rural settlements in Serbia. As for other age groups, the largest percentage of them lived in cities during the pandemic, but the discrepancy with regard to the percentage of those who live in the countryside and those who belong to the same age group is smaller [\(Table 3\)](#).

Although in these past months we could witness dwindling numbers of urban residents due to the pandemic, since all those citizens who were able to move to the countryside or suburbs actually did that, the ruralisation of society and counterurbanisation is still not a trend which could become large-scale or permanent. Numerous examples throughout

history have shown that cities have 'survived' many civilisation crises, such as devastating wars, economic crashes, earthquakes and epidemics. Although such crises were primarily urban ones, they had a temporary character. The process of urbanisation never ceased, while every time cities successfully recovered and continued to develop (Florida, 2020b). The resilience and adaptability of cities under new circumstances bear witness to them continuing to have a magnetic appeal for people, which is also supported by several recently conducted studies. One such study, conducted in the US, has shown that in the period from 2010 to 2020 the number of well-educated young adults (aged between 25 and 34) in the 52 largest U.S. urban centres increased by 32% and also that they primarily took residence in central urban zones. This information corresponds to another study which has shown that urban living was appealing to the same category of urban residents and that they saw their future in the city and also that 'millennials' felt the happiest in big cities specifically (Patino, 2020; Okulicz-Kozaryn & Valente, 2019).

The questionnaire we have used does not contain identical question, due to which a direct comparison with the above-mentioned research is not possible. However, the answers provided by the respondents regarding the future of rural areas and cities may offer interesting insights. The research has shown that the largest number of the respondents is undecided when it comes to whether the future lives of people will focus more on rural areas (36.5%) whereas a similar percentage (35.2%) believes that this will not be the case (Table 4). So, regardless of them perceiving the countryside in a positive light, and believing that living in rural areas is safer, has more substance, diminishes the possibility of virus spread, with solidarity being a striking feature of rural living, the respondents remain unclear to a great extent in terms of specific answers or alternatively they do not see the pandemic as the beginning of the end of the era of urban living. It is noteworthy that our research has shown that the youngest respondents (aged between 18 and 24) are the leaders in terms of, so to speak, urban optimism, i.e. the view that life will not turn to the countryside in the future due to the pandemic (41.8%). This information is a reflection of general trends in the development of young generations who are mainly oriented towards urban living as a result of more versatile and multi-tiered social and cultural climate, which is in correlation with complex factors of deruralisation in Serbia.¹¹ Apart from young adults, the respondents with a university degree share the same view, which can be interpreted in the way that they primarily live and work in cities already, so they see their future from their own point of view. Research into whether respondents are possibly considering the purchase of properties outside the city is strongly connected with this matter. Namely, the highest percentage of urban residents does not consider purchasing properties outside the city, despite changed

¹¹ Although the elements of nature and health are associated with countryside living, so it appears that the countryside is perceived as a safer, more liveable place in the time of the pandemic, overall social trends, which include deruralisation and major migration to cities, are an inseparable segment for proper understanding of the results of this research. Some earlier sociological studies have shown that the position of Serbian villages is extremely unenviable and that poverty, social deprivation and social exclusion are highly present, while education opportunities, social capital and cultural participation of rural populations are at a very low level. (Cvejić, Babović, Petrović, Bogdanov, Vuković, 2010). Given the complexity of the adverse conditions of various aspects of rural life in Serbia, the fact that urban residents still prefer cities as more liveable despite the current crisis comes as no surprise.

circumstances. Although it was reasonable to expect that due to danger underpinning the epidemic, urban residents would start considering the possibility to move and leave cities for the sake of health-related safety, this presumption was not confirmed. Namely, as many as 77.2% of the respondents have noted that the pandemic did not prompt them to consider such an option, which leads to the conclusion that urban residents, after all, do perceive cities as places of their future lives. A possible explanation for this result lies in the economic crisis, financial and existential insecurity inevitably brought about by the current situation, which consequently results in urban residents' decision not to consider any major and substantial investments in the near future. Still, on the other hand, when interpreting this finding, we should keep an open mind because it is reasonable to presume that some of the respondents already own houses in the countryside. Moreover, it is possible that the answers to the same question might be different several months later from those given during the first wave of the coronavirus in Serbia. At the time when the survey was released in public, the predominant belief was that the spread of the virus was under control in Serbia and that the so-called second wave of the epidemic would not be as strong as the first one. As it happens, these presumptions (at least to date) have not proven to be true, so we have every reason to believe that urban residents' opinions regarding living and residential arrangements will be subject to change in the future.

Conclusion

In modern history, the consideration of cities in social theory has frequently been associated with pessimism, which can in part be interpreted as a product of disappointment in industrial civilisation mainly driven by cities. The abject poverty of working classes' lifestyles in the earliest industrial cities gave rise to a number of theories and ideologies, which created idyllic representations of the countryside and suburbs in opposition to the city, while there were also some practical and utopian attempts to design a new type of settlement which would bring an end to all the shortcomings of existing settlements. However, the 20th century showed the resilience of cities and their adaptability, transformability and, accordingly, domination, so the historic principle that cities can outlive different crises, both natural and social, has been confirmed. Nevertheless, it is significant today to research various directions of possible reform paths, which would make cities more liveable places. This requirement especially derives from one of the biggest looming crises, the one caused by climate change, additionally compounded by the global health crisis in recent months. In that respect, this paper has attempted to shed light on urban aspects of social life in Serbia during the pandemic crisis.

The presented preliminary results of the research have shown that despite the respondents being more inclined to view the countryside more positively than the city, and that a certain number of the respondents left cities for the same reason during the first wave of the pandemic in Serbia, generally speaking, the respondents do not have a clear position on whether the pandemic experience will affect some kind of counterurbanisation but there is a high percentage of the respondents who do not think this could happen. This means that cities are still perceived by the respondents as places which will continue to be places of vibrant social life in the future despite health-related risks and the entirety of the social crisis caused by the coronavirus pandemic. In accordance with these findings, as well as

other studies conducted worldwide confirming preference to live in the city rather than the countryside (mainly by young respondents), it is important to provide certain guidelines on how to enhance the quality of life in the city. What should primarily be pointed out is the significance of urban planning, which as the policy of spatial design may transform cities into places promoting healthy lifestyles. It is advisable that the principle of smart cities should be integrated into the concepts which turn cities into healthy environments and, taking into account that such practices have already been implemented in the world, they should seriously be looked into and existing experiences should be used. As regards Serbia, in addition to what has already been mentioned, future socio-spatial pandemic-related research should raise issues such as the quality of housing, particularly for socially vulnerable populations (especially the Roma population), but also the issues which are connected with the possibility of practicing urban gardening and more extensive inclusion of urban residents in joint environmental efforts at the neighbourhood level. Finally, an important matter to be pointed out is that health is, among other things, a social category as well and that accordingly the role of sociologists in creating concepts of good quality residential spaces is indispensable, especially in the process of devising ideas for the 'healthy city'.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Barrett, B. (2016, January 27). The ethical city: an idea whose time has come. *The Conversation*. Available at: <https://theconversation.com/the-ethical-city-an-idea-whose-time-has-come-53385>
- Connolly, C., Keil, R., & Ali, S. H. (2020). Extended urbanisation and the spatialities of infectious disease: Demographic change, infrastructure and governance. *Urban Studies*: 1–19. OnlineFirst. doi.org/10.1177/0042098020910873.
- Cvejić, S., Babović, M., Petrović, M., Bogdanov, N., Vuković, O. (2010). *Social Exclusion in Rural Areas of Serbia*. Beograd: UNDP Srbija, Sektor za inkluzivni razvoj. [In Serbian]
- Engels, F. (2018). *The Condition of the Working Class in England*. Novi Sad: Mediterran Publishing. [In Serbian]
- Florida, R. (2020a, April 3). The Geography of Coronavirus. *Bloomberg CityLab*. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-03/what-we-know-about-density-and-covid-19-s-spread>
- Florida, R. (2020b, June 19). This Is Not the End of Cities. *Bloomberg CityLab*. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/features/2020-06-19/cities-will-survive-pandemics-and-protests>
- Giles-Corti, B. et al. (2016). City planning and population health: a global challenge. *The Lancet: Series Urban Design, Transport and Health*, Volume 388, ISSUE 10062: 2912–2924. [doi.org/10.1016/S0140-6736\(16\)30066-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)30066-6).
- Gregory Trencher & Andrew Karvonen (2019). Stretching “smart”: advancing health and well-being through the smart city agenda. *Local Environment*, 24 (7), 610–627. doi.org/10.1080/13549839.2017.1360264
- Jaffe, E. (2013, March 14). A Brief History of Suburbia's Rise and Fall. *Bloomberg CityLab*. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-03-14/a-brief-history-of-suburbia-s-rise-and-fall>

- Klaus, I. (2020, March 6). Pandemics Are Also an Urban Planning Problem. *Bloomberg CityLab*. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-06/how-the-coronavirus-could-change-city-planning>
- Kling, S. (2020, April 20). Is the City Itself the Problem?. *Bloomberg CityLab*. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-20/the-long-history-of-demonizing-urban-density>
- Mamford, L. (2010). *Culture of the Cities*. Novi Sad: Mediterran Publishing. [In Serbian]
- Naylor, C. & Buck, D. (2018). *The role of cities in improving population health*. London: The King's Fund.
- Okulicz-Kozaryn, A. & Valente, R. (2019). No urban malaise for Millennials. *Regional Studies*, 53(2), 195-205. doi.org/10.1080/00343404.2018.1453130
- Patino, M. (2020, June 15). Urban Living Might Just Survive Coronavirus. *Bloomberg CityLab*. Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-06-15/urban-living-might-just-survive-coronavirus>
- Rubić, T., & Gulin Zrnić, V. (2016). *The Gardens of our City*. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija. [In Croatian]
- Sennet, R. (2018). *Building and Dwelling: Ethics for the City*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Steuteville, R. (2020, March 23). Facts don't support the 'density is dangerous' narrative. *Public Square, CNU Journal*. Available at: <https://www.cnu.org/publicsquare/2020/03/23/plague-don%E2%80%99t-count-cities-out>
- The Trust for the Public Land. Available at: www.tpl.org
- Trencher, G. & Karvonen, A. (2019). Stretching "smart": advancing health and well-being through the smart city agenda. *Local Environment, The International Journal of Justice and Sustainability*. Volume 24, Issue 7, 610–627. <https://doi.org/10.1080/13549839.2017.1360264>
- UN(2016) *Towards the Ethical City. Briefing paper for the 'Ethical Cities – Locking in Liveability' Urban Thinkers Campus Melbourne, Australia*. Available at: http://habitat3.org/wp-content/uploads/file_60966.pdf
- WHO (2016). *Urban health*. Available at: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565271>
- WHO (2020). *What is a healthy city?*. Available at: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/environment-and-health/urban-health/who-european-healthy-cities-network/what-is-a-healthy-city>

ПРИЛОГ/APPENDIX

Табела 1: Структура узорка по месту становања, полу, старости, образовању, радном статусу и здравственом стању/Table 1: Sample structure by place of residence, sex, age, education, employment status and health status

	N	%
Место становања/Place of residence		
Град/City	480	79,7
Село/Rural areas	53	8,8
Приградско насеље/Suburbs	69	11,5
Пол/Gender		
Мушки/Male	177	29,4
Женски/Female	425	70,6
Старост (godine)/Age (years)		
18–24	110	18,3
25–34	144	4
35–44	155	25,7
45–54	114	18,9
55–64	61	10,1
65+	18	3,0
Образовање/Education		
Основна школа/Elementary school	6	1
Средња школа/High school	122	20,3
Виша школа/Higher school	50	8,3
Факултет/Faculty	424	70,4
Радни статус/Employment Status		
Домаћица/ин/Housewife/Host	8	1,3
Незапослен/а/Unemployed	65	10,8
Пензионер/ка/Retired	28	4,7
Рад у неформалној економији (непријављено)/ Work in the informal economy (unregistered)	17	2,8
Самозапослен/а (власник/ца фирме, занатске радње)/ Self-employed (company owner or craft shops owner)	27	4,5
Студент/киња/Student	93	15,4
Ученик/ца/Student	4	0,7
Запослен/а у државном сектору/Employed in the public sector	246	40,9
Запослен/а у приватном сектору/Employed in the private sector	114	18,9
Здравствено стање/Health condition		
Мање, занемарљиве здравствене тегобе/Minor, negligible health problems	180	29,9
Једна или више озбиљних хроничних болести/ One or more serious chronic diseases	73	12,1
Трајно оштећење (инвалидитет)/Permanent damage (disability)	13	2,2
Добро здравље, без тегоба/Good health, no problems	336	55,8

← НАЗАД

← BACK

Табела 2: С обзиром на тешкоће у свакодневном животу током пандемије, према Вашем мишљењу и искуству, живот на селу у односу на живот у граду:/
Table 2: Considering the difficulties in everyday life during a pandemic, in your opinion and experience, life in the countryside versus life in the city:

		Да/Yes	Не/No	Укупно/Total	
а)	Пружа могућност боље заштите од вируса?/Provides better protection against viruses?	534 (88,7%)	68 (11,3%)	602 (100%)	
	Образовање/Education				
	Основна школа/Elementary school	3 (50,0%)	3 (50,0%)	6	(1,0%)
	Средња школа/High school	114 (93,4%)	8 (6,6%)	122	(20,3%)
	Виша школа/Higher school	46 (92,0%)	4 (8,0%)	50	(8,3%)
	Факултет/Faculty	371 (87,5%)	53 (12,5%)	424	(70,4%)
$\chi^2 = 12,86; df = 3; p < 0,005; C = 0,145$					
б)	Омогућава квалитетније провођење времена током изолације?/Allows for better quality time during isolation?	522 (86,7%)	80 (13,3%)	602 (100%)	
	Образовање/Education				
	Основна школа/Elementary school	4 (66,7%)	2 (33,3%)	6	(1,0%)
	Средња школа/High school	113 (92,6%)	9 (7,4%)	122	(20,3%)
	Виша школа/Higher school	47 (94,0%)	3 (6,0%)	50	(8,3%)
	Факултет/Faculty	358 (84,4%)	66 (15,6%)	424	(70,4%)
$\chi^2 = 10,00; df = 3; p < 0,019; C = 0,128$					
в)	Подразумева безбедније, квалитетније (природно) животно окружење?/Does it mean a safer, better (natural) living environment?	573 (95,2%)	29 (4,8%)	602 (100%)	
г)	Омогућава већу сарадљивост, солидарност, разумевање и узајамну помоћ грађана?/It enables greater cooperation, solidarity, understanding and mutual assistance of citizens?	397 (65,9%)	205 (34,1%)	602 (100%)	
	Сћаросци (јогине)/Age (years)				
	18–24	79 (71,8%)	31 (28,2%)	110	(18,3%)
	25–34	102 (70,8%)	42 (29,2%)	144	(23,9%)
	35–44	84 (54,2%)	71 (45,8%)	155	(25,7%)
	45–54	79 (69,3%)	35 (30,7%)	114	(18,9%)
	55–64	40 (65,6%)	21 (34,4%)	61	(10,1%)
	65+	13 (72,2%)	5 (27,8%)	18	(3,0%)
$\chi^2 = 13,64; df = 5; p < 0,018; C = 0,149$					
д)	Пружа веће могућности за квалитетно задовољавање свих егзистенцијалних потреба?/Provides greater opportunities for quality satisfaction of all existential needs?	352 (58,5%)	250 (41,5%)	602 (100%)	

← НАЗАД

← БАСК

Табела 3: Место живота испитаника пре и за време пандемије/Table 3: Place of residence of the respondents before and during the pandemic

	Пре избијања пандемије/Before the outbreak of the pandemic			За време пандемије/ During a pandemic		
	Село/ Rural areas	Град/ City	Приградско насеље/ Suburbs	Село/ Rural areas	Град/ City	Приградско насеље/ Suburbs
Фреквенције/ Frequencies	8,8%	79,7%	11,5%	14,8%	71,9%	13,3%
Сџаросџ (џоине)/Age (years)						
18–24	9,1%	79,1%	11,8%	24,5%	60%	15,5%
25–34	11,8%	73,6%	14,6%	17,4%	63,9%	18,8%
35–44	7,1%	83,2%	9,7%	10,3%	80%	9,7%
45–54	7%	86%	7%	10,5%	82,5%	7%
55–64	8,2%	77%	14,8%	9,8%	73,8%	16,4%
65+	11,1%	72,2%	16,7%	16,7%	66,7%	16,7%
	$\chi^2 = 8,84; df = 10; p > 0,05; C = 0,120$			$\chi^2 = 28,12; df = 10; p < 0,002; C = 0,211$		
Образовање/Education						
Основна школа/ Elementary school	33,3%	50%	16,7%	33,3%	66,7%	0%
Средња школа/ High school	14,8%	73%	12,3%	20,5%	65,6%	13,9%
Виша школа/ Higher school	12%	68%	20%	12%	64%	24%
Факултет/ Faculty	6,4%	83,5%	10,1%	13,2%	74,8%	12%
	$\chi^2 = 19,47; df = 6; p < 0,003; C = 0,177$			$\chi^2 = 12,34; df = 6; p > 0,05; C = 0,142$		

← НАЗАД
← ВАСК

Табела 4: Да ли ће искуство са пандемијом људе убудуће окренути ка животу на селу, односно животу изван градова?/Table 4: Will the experience with a pandemic in the future turn people towards life in the countryside, that is, life outside the cities?

	Да/Yes	Не/No	Немам став о томе/Without attitude	Укупно/ Total
Фреквенције/ Frequencies	170 (28,2%)	212 (35,2%)	220 (36,5%)	602 (100%)
Pol/Gender				
Мушки/Male	43 (24,3%)	83 (46,9%)	51 (28,8%)	177 (29,4%)
Џенски/Female	127 (29,9%)	129 (30,4%)	169 (39,8%)	425 (70,6%)
$\chi^2 = 15,19; df = 2; p < 0,001; C = 0,157$				
Сџарсоџ (џодине)/Age (years)				
18–24	19 (17,3%)	46 (41,8%)	45 (40,9%)	110 (18,3%)
25–34	45 (31,2%)	53 (36,8%)	46 (31,9%)	144 (23,9%)
35–44	46 (29,7%)	63 (40,6%)	46 (29,7%)	155 (25,7%)
45–54	44 (38,6%)	28 (24,6%)	42 (36,8%)	114 (18,9%)
55–64	13 (21,3%)	21 (34,4%)	27 (44,3%)	61 (10,1%)
65+	3 (16,7%)	1 (5,6%)	14 (77,8%)	18 (3,0%)
$\chi^2 = 35,20; df = 10; p < 0,000; C = 0,235$				
Образовање/Education				
Основна школа/ Elementary school	2 (33,3%)	3 (50,0%)	1 (16,7%)	6 (1,0%)
Средња школа/ High school	32 (26,2%)	38 (31,1%)	52 (42,6%)	122 (20,3%)
Виша школа/ Higher school	8 (16,0%)	13 (26,0%)	29 (58,0%)	50 (8,3%)
Факултет/Faculty	128 (30,2%)	158 (37,3%)	138 (32,5%)	424 (70,4%)
$\chi^2 = 16,14; df = 6; p < 0,013; C = 0,162$				

← НАЗАД

← ВАСК